

ÇÖZÜMLEYİCİ YAZIN ELEŞTİRİSİ IŞIĞINDA BİR YAŞAR KEMAL HİKAYESİ: "SÜPÜRGE"

Doç. Dr. Aysu ERDEN *

Aristo'nun Yunan trajedisi üzerine yaptığı incelemeye dayanan kuralcı yaklaşımla 20. yüzyıla kadar yönlendirilen neo - klasik anlatı kuramı, romanın farklı ve etkin bir yazın biçimi olarak ortaya çıkmasıyla birlikte yetersiz kalınca, gerçekçi romanın, değerlendirme ve yoruma açık bir eleştiriden ziyade, *çözümleyici bir eleştiriye* ihtiyacı olduğu anlaşıldı. Romancıların kendi deneyimlerinden yola çıkarak geliştirdikleri, yazın eleştirmenlerinin de derinleştirdiği yazınbilim 20. yüzyıl başlarından itibaren ortaya çıktı. Öte yandan, çıkışları aynı döneme rastlayan dilbilim, halkbilim ve insanbilim alanlarındaki gelişmeler ise, *çözümleyici eleştirinin* ufkunu daha da genişletti. Bu sırada, dizgesel, soyut ve bilimsel olan ve Avrupa'da ortaya çıkan yapısalci eleştiri, hem anlatı kuramına hem de kurmacanın yazın bilimine bir yenilik getirdi (Bknz: Lodge, 1981 : 17).

Çözümleyici eleştiri, yazınsal metni oluşturan kurallar dizgesini keşfetme çalışmalarından oluşur. Bu yüzden de anlatı metnindeki yüzeysel yapılardan yola çıkarak çeşitli dil kullanımlarının kurmacanın anlam ve etkisini nasıl belirlediğini göstermeye ve kurmacanın sözel yapılarını oluşturan detayları çözmeye çalışır.

*. Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dilbilimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

Yazınsal metne, tümcelerinin incelenip sınıflandırılması düzeyinde, yani, salt sözdizimi düzeyinde yaklaşmak onu oluşturan tümceler, metnin bütünü sözkonusu olduğunda kazanıp taşıdıkları ve okuyucu üzerinde yarattıkları yazınsal etkilerini büyük ölçüde kaybetmelerine neden olacaktır. Çünkü, sözkonusu etkinin, yazınsal metnin sözcük ve tümcelerinin aralarındaki aşamalı bağlantıların insanbilim, toplumbilim, kültür, yazarın çoğul anlamlı iletileri, duygu ve düşünceleri açısından incelendiğinde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Özünlünün de belirttiği üzere "... bir tümcenin olağan koşullarda kullanılırken verdiği havayı ve etkiyi, aynı tümcenin dilbilimsel incelemesi sırasında bulmak olanaksızdır. Tümceler ancak kullanıldıkları ortam, durum ve zamanlarda değerlerini korurlar (Bknz. Özünlü, 1992 : 94). Bu durum yazınsal metinleri oluşturan tümceler için de geçerlidir, çünkü, yazınsal metinler kişisel dil kullanımı ile oluşurlar ve çoğul anlamlı iletiler taşırlar. Bu yüzden de özgün yaratıcılığa yöneliktirler. Yazınsal metinler üzerinde dilbilim yöntemleri ışığında yapılacak olan inceleme ve eleştiriler, belki de okuyucunun kendi dilinde yazılmış yapıtlarla ilgili beğeni ve değerlendirme yeteneklerini geliştirmesine katkıda bulunacaktır. Bir yazın metninin içindeki tümce birimleriyle, metnin doğrudan birimleri olan tümceler ve metnin kendisi arasında dolaylı bir ilişki vardır. Dolayısıyla da "... düzyazı ve şiir olarak dilin düzeni bağıntısaldır. Sözcükler bu bağıntı yararına adı oldukları nesneden uzaklaşıp soyut bir hal alırlar... Bir sözcük ağıza alınır alınmaz *başka sözcüklere uzanır ve bir süreklilik kazanır...* bu bir yaratma sanatı değil, anlatma sanatıdır. Büyüleyici olan, kendi güçleri değil, onların bir araya getiriliş biçimleridir" (Bknz. Yılmaz, 1992:24).

Saussure'ün düzen kavramı açısından bakıldığında her metnin kendisi içinde bir bütün oluşturduğu görülür. Bu bütün içinde her yazınsal yapıtın bir kurgusu ve yapısı vardır. Yazınsal bir metni doğrudan doğruya oluşturan birimler tümcelerdir. Sözcük ve sözcük öbekleri ise söz konusu tümceleri doğrudan doğruya

oluşturan birimler olarak ortaya çıkmaktadırlar. Kısacası, yazınsal metin düzeyindeki birimler olan tümceler birbirleriyle, tümce düzeyindeki birimler olan sözcük ve sözcük öbekleri de birbirleriyle karşılıklı ve aşamalı ilişkiler görüntüsü içindedirler.

Saussure tarafından dilbilim çalışmalarına uygulanan "düzen" kavramının bileşenleri şöyle sıralanabilir:

a) İç bağlaşıklık anlamına gelen *bütün*

b) Birbirleriyle karşılıklı bağlantılar örgüsü içinde bulunması gereken *birimler*

c) Mantıksal bir biçimde tanımlanabilir *ilişkiler* (Bknz. Başkan, 1988 : 206).

Birimler ve birimler arasındaki ilişkilerden örülmüş bir bütün olan dil dizgesine, yazınsal alanda kullanılan bir iletişim aracı olarak bakıldığında yazar ile okuyucu arasındaki söylemin, yani, karşılıklı etkileşimin temelinde söylem biçiminin yattığı görülmektedir. Bu söylem biçimi, yazarın ait olduğu toplumdaki yazınsal konumunun, kişisel tavır ve niyetinin temelinde yatan ve o yazara has olan toplum içi ilişkileri, izlediği tutumlar ve kültür birikimi olarak açıklanabilir. Okur açısından bakıldığında ise, söylem biçiminin, okurun toplum içi karşılıklı ilişkileri, izlediği tutumlar ve kültür birikimi doğrultusundaki beklentileri olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

Durum ve düşünceler bütünü ile olan ilgisi açısından bakıldığında, yazar ile okur arasındaki karşılıklı etkileşimin (söylem düzeyinin) diğer dil düzeyleri arasındaki yeri Haynes'in sınıflamasında şöyle ortaya çıkmaktadır (Bknz. Haynes, 1989 : 6 - 7).

1. *Düşün - Yapı düzeyi*: (Konuşmacının anlama ve davranış yetilerini destekleyen sağduyu)

2. *Durum Düzeyi*: (Söylemin gerçekleştiği düzey)

3. *Söylem Düzeyi*: (Konuşmacılar arasındaki karşılıklı etkileşim ve üzerinde konuştukları konular, fikir alışverişi)

4. *Biçim Düzeyi*: (Söylemi yürüten sözcük, sözcük öbeği gibi dilbilgisi yapıları).

5. *Maddeye Dönüşme Düzeyi*: (seslerin bir araya gelerek anlamlı deyişler olarak dinleyiciler tarafından duyulması).

Haynes'in sözünü ettiği konuşmacı - dinleyici ilişkisi aslında yazar - okur ilişkisine, sözlü iletişim ise yazınsal alandaki yazılı etkileşime paraleldir. Öte yandan, durum bağlamı, yani, söylemin gerçekleştiği düzey üç ayrı bileşeni açısından ise şöyle incelenebilir: (Bknz. Haynes, 1989 : 12).

1. *Söylem Alanı*: (Söylemin gerçekleştiği yerler, sözkonusu edilen konular)

2. *Söylem Biçemi*: (Konuşmacıların toplumsal ve kişisel ilişkileri, birbirlerine karşı olan tutumları)

3. *Söylem Tarzı*: (Bildirişim kanalı: yazı veya konuşma)

Söylem biçemi sadece yazar - okur ikilisi arasındaki etkileşimin temelindeki karşılıklı ilişki olarak değil de, aynı zamanda yazarın yazınsal yapıtında yarattığı kahramanlar arasındaki etkileşimin temelindeki karşılıklı ilişki olarak da ortaya çıkabilmektedir. İster yazar - okur ikilisi arasında, ister roman veya hikaye kahramanları arasında yer alsın, iki tür söylem biçiminden sözedilebilir. Haynes bu söylem biçimlerini şöyle açıklamaktadır: (Bknz. Haynes, 1989 : 14 - 15)

1. *Birincil söylem biçemi*: Yüzyüze gerçekleştirilen kişisel ilişkiler ve konuşmalar.

2. *İkincil söylem biçemi*: toplumun konuşmacılara yüklediği roller doğrultusunda kişilerin konuşmalarının yönlenmesi

Todorov dilin birinci derecede belirleyici bir dizge olduğunu, dilbilgisinin ise tüm diğer sistemler için bir model oluşturduğunu

söylemektedir. Ona göre sanat da belirleyici bir dizgedir. Sanatın üzerinde dilin soyut biçimlerinin damgasını her an görmek olasıdır. Yazın da sanatın bir dalıdır ve bir dil ürünüdür. Dolayısıyla da, yazın incelemeleri dilin sahip olduğu özelliklere yeni bir bakış açısı, bir ışık getirmektedir (Bknz. Hawkes, 1977:95 - 96).

Ancak, dil ürünlerine ilişkin üç ayrı yaklaşım arasındaki farkın belirlenmesi, yazın incelemesinin dile böylesine önemli bir katkıda bulunduğu gerçeğinin açıklanmasında yararlı olacaktır. Bu yaklaşımları şöyle sıralamak mümkündür:

1. *Dilbilimcinin bildirişim olayına bakış açısı*: Yazın bir dil ürünüdür ve bir tür bildirişim kanalıdır. dilbilimci bir bildirişim olayına seçici gözle bakar. Dikkati konuşmacı veya yazarın ürettiği sözcelerin dilbilgisi yapılarıyla, bu sözcelerin temsilcisi oldukları tümce türlerinin incelenmesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Dilbilimci sözkonusu bu dil yapısını dilbilim yetisi açısından değerlendirir (Bknz. Katz, 1972 : 156).

2. *Sözeylem araştırmacılarının bildirişim olayına bakış açısı*: Sözeylem araştırmacıları yukarıda sözü edilen bu olguya daha geniş bir açıdan yaklaşır, yani, konuşmacı veya yazarın belirli bağlamlarda ürettiği ve durum bağlamına uygun düşen tümceleri inceler. bu yüzden de sadece dilbilgisini değil, aynı zamanda söylemin gerçekleşmesine katkıda bulunan diğer dil dışı faktörleri göz önünde bulundurmaya zorundadır. Bu dil dışı faktörler, büyük ölçüde konuşan - dinleyen / yazar - okuyucu ikililerinin birbirlerinin düşünce, inanç ve ahlaki değerlerine bağımlı kalmaktadır (Bknz. Katz, 1972:156).

3. *Yazın eleştirmenin dil ürününe bakış açısı*: Roman yazarı veya şair (gerçek ya da hayali) dil dışı nesne ve olgulardan söz eder. Yazın eliştirisinin konusu yazarın dil öğeleriyle gerçekleştirdiği ifadelerle ilgilidir, dış dünya ile değil. Yazın eleştirisi gerçek dünya ile ilgili bir yorumun yorumu, yani, birinci derecede bir dile uygulanan ikinci derecede bir dil, bir üst dil olarak ortaya çık-

maktadır. İşte eleştiri, bu iki dil arasındaki karşılıklı etkileşimdir ve iki tür ilişki içeren zihinsel bir etkinliktir: (Bknz. Barthes, 1972 : 434).

a) Eleştiri diliyle yazarın dili arasındaki ilişki

b) Yazarın diliyle dünya arasındaki ilişki

Kısaca özetlemek gerekirse, dilbilimcinin anlatı metnindeki çeşitli dil kullanımlarını seçerek inceleyip değerlendirmesi, söylem araştırmacısının durum bağlamına uygun düşen tümceleri dil - dışı faktörlerin ışığında incelemesi, ve son olarak da, yazın eleştirmenin yazarın dış dünya ile ilgili yorumunu yorumlayan bir üst dil geliştirmesi gibi üç ayrı bakış açısı ve yaklaşım bütünlükle çözümlenici yazın eleştirisini oluşturmaktadır.

D. Lodge, çözümlenici kurmaca eleştirisine ilişkin yöntem ve yaklaşımları iki ana başlık altında şöyle sınıflandırmaktadır (Bknz. Barthes, 1972 : 18 - 21).

1. Anlatıbilim ve Anlatı dilbilgisi:

(Narratology and narrative grammar)

Anlatımın dil dizgesini ve onun temelinde yatan ve *anlatı sözü*-nü (parole) yeni metni oluşturan kurallar dizgesini keşfetme çalışmalarını içerir. Örneğin, hikayedeki karakterler özne - nesne, gönderici - alıcı, yardımcı kişi - karşı çıkan kişi görevlerini taşıyabilirler ve bu açıdan sınıflandırılabilirler. Bu karakterlerin gerçekleştirdikleri eylemler ise çaba gösterme, ilişkiler kurma, terkedip geri dönme, vb. gibi şekilde sınıflandırılabilir. Kısacası anlatımın yapısal bağdaşıklığı ile anlamın birbirlerinden ayrılamaz oldukları anlaşılır.

2. Sözbilim Çözümlemesi (Rhetorical Analysis)

Anlatı metnindeki yüzeysel yapılardan yola çıkarak, bir hikayenin dil kullanımlarının onun anlam ve etkisini nasıl belirlediği göstermekle ilgilidir. Bu tür eleştirinin amacı gerçekçi kur-

macada artık gibi görünen detayların aslında işlevsel olduğunu göstermektedir. Bu nedenle de, sözbilim çözümlemesi, romanların sözel yapılarındaki sembolizmi ve anahtar sözcükleri bulmayı amaçlamaktadır.

Burada, ilgi alanı sözdizim üzerinde odaklanan ve *Decameron* hikayelerinin sözdizimsel incelemesini yapan Todorov'un geliştirdiği yöntemin ışığında, Yaşar Kemal'in *Süpürge* adlı hikayesine çözümleyici eleştiri ışığında bir ön çalışma gerçekleştirmek daha sonra yapılacak yaklaşımlara yararlı olacaktır.

Todorov'a göre anlatının üç görünüşü vardır (Bkn. Hawkes, 1977 : 96).

1. Anlamsal görünüş (içerik)
2. Sözdizimsel görünüş (yapısal birimlerin bileşimleri)
3. Sözel görünüş (hikayenin anlatılmasında özellikle kullanılmış olan sözcükler ve sözcük öbekleri ve bunların işleyişleri)

Yazarın dünya ile ilgili yorumunu bir üst dil olarak geliştirirken, Todorov daha ziyade bir dilbilimcinin terimlerini kullanarak şöyle bir eleştiri çerçevesi kurmaktadır: (Bknz. Hawkes, 1977 : 96 - 99).

A. Önermeler: Hikayenin temelindeki eylemler - yapılan işler

B. Diziler : Bağımsız Hikayeyi oluşturan önermeler dizisi / dizileri

Todorov'a göre önermeler ve diziler tümceler ve paragraflar olarak metnin tümünü oluşturmaktadırlar. Aslında Todorov metnin tümünü bir tür tümce olarak görmektedir ve bu tümcenin içindeki önerme ve dizilerin oluşmasını yönlendiren ve sözdizimi kurallarına benzeyen kurallar vardır. Ayrıca, önerme ve dizileri oluşturan ve Todorov'un eşbiçim kümesi (form class) olarak kabul ettiği birimler adeta hikayenin biçimbirim düzeyindeki bileşenleridir.

Bunlar şöyle sınıflandırılmaktadır:

Hikaye Düzeni	Biçimbirim Düzeyi
1. Karakterler	Adlar
2. Karakterleri niteleyen sözcük ve sözcük öbekleri	Sıfatlar
3. Karakterlerin gerçekleştirdikleri işler - hareketler	Eylemler

Önermeler aşağıdaki bileşimlerden oluşabilmektedir:

Sıfat (niteleyici) + Ad (karakter)

Ad (karakter) + Eylem (gerçekleşen hareket)

Dolayısıyla her karakter birlikte kullanıldığı niteleyicisi veya eylemlerle tanımlanabilmektedir.

Niteleyiciler *durum, iç özellik ve dış koşullar*, bildiren sözcük ve sözcük öbeklerine sınırlandırılmıştır. Öte yandan eylemler ise *bir durumu niteleme, yargılama veya cezalandırma* gibi hareketlere indirgenebilmektedir. Tüm önermeler de, *bildirme, yükümlülük, istek, koşul* ve *eylem* olmak üzere beş kiple belirtilmektedir.

Todorov, önermeler arasındaki ilişkileri de üçe ayırmaktadır. (a) Zamana bağlı ilişkiler (zaman içinde süreklilik), (b) mantık ilişkileri (sebep sonuç ilişkisi), (c) Mekana bağlı ilişkiler (mekanda koşutlukları). Sözü edilen bu ilişkiler dizilerin yapısını belirler. İşte buna göre diziler ikiye ayrılabilir:

1. *Niteleme dizileri*: Karakterlerin belirtilmesiyle ilgilidir.

2. *Cezalandırmaya ya da ödüllendirmeye ilişkin diziler*: Yapılan hatalar, haksızlıklar ve sonuçları ile ilgilidir.

Burada, öncelikle, Todorov'un önermeler arasında var olduğunu belirttiği mantık ilişkileri'nin özelliğine bakmak yararlı olacaktır. Culler'in belirttiğine göre, "nedensel yapı kavramı" ya da ne-

densellik bir *evrensel zorunluluk*, yani, varlığın yasaasıdır. Bu kurala göre bir olay diğzerinin nedenidir. Nedenler sonuçları doğurur ve zaman açısından önceliklidirler. Sonuçlar nedenlerden sonra gelir ve ikincidirler, nedenlere bağımlıdırılar. Nedenler, sonuçlar ortaya çıktıktan sonra tahmin edilirler (Bknz. Culler, 1992 : 86 - 87).

Örneğın, *ığne* ve *acı* neden - sonuç ilişkisi sergiledikleri için bir ikili karşıtlık oluşturmaktadır:

ığne → *acı*

neden → sonuç

Böylece, ikili karşıtlıklar, evrenin ve evrenin temelindeki mantık merkezli (logocentric) düzenin ana kuralı olarak görölmektedir. İkili karşıtlıklardan birincil terim mantığa aittir ve ikincil terimin kökenini, başlangıcını oluşturur. Öte yandan, ikincil terim bir düşüşü, yozlaşmayı, bir olumsuzluğu ya da birincil kavramın sonucu olarak ortaya çıkan bir belirti veya kanıtı simgeler. (Bknz: Culler, 1982 : 93) burada şu ikili karşıtlıklar örnek olarak verilebilir:

Birincil Kavram

İkincil Kavram

Erkek

Kadın

Doğa

Kültür

İyi

Kötü

Konuşma

Yazı

Bütün bu yaklaşımların oluşturduğu çözümleyici yazın eleştirisi - ışığında incelemeye başlamadan önce. Yaşar Kemal'in "sü-pürge" adlı hikayesinin konusuna, daha doğrusu, içeriğine (anlamsal görünüş) kısaca göz atmak yerinde olacaktır:

Reşid ve Durmuş adlarında iki yoksul köylü iş bulmak ümidiyle Mercimek çiftliğine gelirler. Onları karşılayan kahya Veli,

çiftlik ağasının kendisine çok itibar ettiğinden ve sözünden dışarı çıkmadığından söz etmekte ve bununla övünmektedir. Ancak, hikayenin sonunda, ağanın karısının hakaret dolu ve küçültücü sözlerle Veli'ye evi süpürmesini emretmesi, aslında Veli'nin ezilmişliğini örtmeye çalışmasını ortaya çıkarır.

Hikayedeki önerme ve dizileri oluşturan ve eşbiçim kümesi olarak kabul edilen birimler şöyle sınıflandırılabilir:

I. Karakterler:

- A. Reşid
- B. Durmuş
- C. Veli (Ezilmişliğini küstahlığıyla örtmeye çalışan tip)
- D. Veli'nin kendisine gözü kapalı itimat ve itaat ettiğini iddia ettiği çiftlik ağası (kendisine ancak Veli'nin konuşmalarında gönderimde bulunmaktadır)
- E. Veli'nin karısı (Anadolu'da kocası ve toplum tarafından ezilen kadın tipi)
- F. Ağanın karısı (Çiftlik ağasının tutumunu yansıtmaktadır. Belki o da kocası tarafından ezilmektedir ancak hikayede ağanın sözcüsü olarak hikayenin sonunda sadece bir ses olarak ortaya çıkmaktadır).
- G. Tümcelerın öznesi olarak kullanılan ve doğa, eşya, ev ve hayvanlarla ilgili olan karakterler.

II. Karakterleri niteleyen sözcük ve sözcük öbekleri (sıfatlar)
Reşit

Çok uzun boylu / incecik / kuru, kavruk (avurtlar) / saygılı
(bir tutum)

Durmuş

Toparлак / kısa / şişman / büyük (suç.....)

Veli

Kara, yırtık (donu....) / (bacaklarının) eğriliği.... / çelimsiz (bir adam)/

Veli'nin Karısı

Saçı başı karmakarışık / yüzü buruş buruş / açık göğüs

Doğa, ev, eşya ve hayvan karakterleri

Güneşli (toprak) / güney (taraflar) / karanlık kocaman bir (bulut parçası) / beyaz bir (horoz)/ korkak bir (köpek)/pırl pırl bir (tay)/ eski gübre (kokuşu)/kocaman, uzun hangar gibi (yapı) / uzun yapının (kapısı)/mercimek çiftliği / küçücük, çitleri dö-külmüş, bükülmüş, bel vermiş bir (huğ)/evin küçücük (kapısı)/ Tek odalı, basık, üstündeki otlar kalbura dönmüş (ev)/kılıfsız bir (yorgan).

III. Karakterlerin gerçekleştirdikleri işler - hareketler (eylem tümceleri/ad tümceleri)

Reşid

.....toparlanıp.... saygılı bir tutum takındı Reşid sustu/... boy-nunu içine çekti/.... inceikti/... yaşlanmış gibiydi/

Durmuş

yol yürümüşlerdi/ konuşmadan durup düşünüyorlardı. Belden aşağıları çamur içinde kalmıştı/... başını kaldırdı/bakıştılar/... konuşmadan yürüdüler/... çamur içine gömülüyorlardı/ ayakları birbirine dolanıyordu/.... girdi/... baktı.... durdu/... yorganlarını..... koydular/ şaşkınlık gösteriyor.. "evet" diyor/ ağzından ka-çırdı/Durmuş kıpkırmızı kesilmiş.... ter damlaları boncuklaşmıştı/ ... şaşkın şaşkın bakıyordu/... şişmandı

Veli

... karşılmasına bir adam çıktı/Veli'de Kabardı/ Veli kızdı/
Veli tepindi/ Veli Israr etti/karı karı diye seslendi/ Veli gürlledi/
Reşid'in elini tuttu/ karısına döndü/ Veli'nin tepesi attı/Veli dü-
şündü/ yumruklarını sıktı/ Benzi kül kesildi/ hızla kalkıp hınçla
süpürgeyi eline aldı/Veli çekirge gibiydi/ bacaklarının eğriliği bel-
li olan.../

Veli'nin Karısı

... açık göğsünü kapatmaya çalışarak... göründü/... kadın geri
çekildi/kadın telaşla... çulu seriyordu/kadın ocağı ateşledi/
kocaman çezveye su doldurup ocağa sürdü/karısının gözleri bü-
yüdü/... kahveyi getirmişti

Doğa, ev, eşya ve hayvan karakterler

Toprağa apaydınlık bir gün vurmuydu/ışıklar... fişkuruyordu/
buğu kalkıyordu/.... çinkoları parlıyordu/... duman çökmüştü/...
bulut parçası.... geliyordu/... horoz.... eşeleniyordu/köpek geçti/
tay durup geriniyor... sıçramalarına başlıyordu/gübre kokusu gel-
di/minder duruyordu/... sularla göllenmişti/bir şey yoktu/.... ba-
şını ön ayakları üstüne koymuştu (köpek)/

Yukarıdaki dil kullanımlarından yola çıkarak önermeleri oluş-
turan bileşimlerin, yani, *niteleyici + karakter / karakter + eylem*
öbeklerinin derin yapılarında niteleme özelliği taşıyan kök sıfat-
larla, eylemlerden türetilmiş sıfatların bulunduğu ve insan ka-
rakterleri niteliği görülmektedir:

Reşid: Yoksul, zayıf, esmer, uzun boylu, esmer, çökük, ürkek,
saygılı

Durmuş: Yoksul, şişman, kısa boylu, yorgun, sessiz, ürkek,
şaşkın, korkak, bağımlı

Veli: bakımsız, çelimsiz, hareketli, arsız, küstah

Velinin karısı: bakımsız, durgun, ezik, boyun eğen, şaşkın

Bu arada, doğa, ev, eşya ve hayvanlarla ilgili karakterleri oluşturan bileşenlerin de tipik Anadolu yaşantısını yansıttığı görülmektedir.

Öte yandan eylemler, sadece, öznesi karakterler olan ve karakterleri niteleyen tümcelerdeki eylemler olarak değil, aynı zamanda da karakterler arasında, Haynes'in sözünü ettiği düşün - yapı, durum, söylem, biçim ve maddeye dönüşme düzeylerinde birincil ve ikincil söylem biçimlerine bağlı olarak gerçekleştirilen etken tümcelerdeki eylemler olarak da incelenmelidir. Çünkü karakterlerin birbirleriyle yüzyüze gerçekleştirdikleri konuşmalarda kullandıkları eylem sözcükleriyle, onları nitelemek için kullanılan eylem sözcüklerinin birbirlerine koşut ve birbirlerine tamamlayıcı nitelikte oldukları görülmektedir:

Reşid

"Adını *bağışla* ağam" (Kemal, 1981 : 88)

"... *geldik sormadık ... gördük geldik*" (Kemal, 1981 : 89).

"senin adını köyde *duyardık* " (Kemal, 1981:88).

"... senin ününü *duyduk* da *geldik*" (Kemal, 1981: 88).

"*Darılma* ağam onun akli *ermez* " (Kemal, 1981:93).

"Adamı ne *bilir*, sözü ne *bilir!*" (Kemal, 1981: 93).

Ürkek ve saygılı Reşid'in kullandığı eylem sözcükleri de kişiliğine uygun olarak alttan alma niteliğinde ve az sayıdadır. Ancak Durmuş'tan daha zekidir ve durumu sorgulayıp anlamaya çalışmaktadır.

Durmuş

"Kusura *kalma* ağam, benim aklım *ermez*" (Kemal, 1981: 93).

"Ben... adamı da *bilmem* sözü de... *bağışla* suçumu" (Kemal, 1981:93)

Hikayenin bütününde ancak iki tümce söylemesi Durmuş'un sessiz, şaşkın ve korkak kişiliğini, cehaletini ve çaresizliğini vurgulamaktadır. Durumu daha iyi anlayabilmek için belki de arkadaşından meded ummaktadır.

Veli

"... *durun* bakalım... *indir*in yorganları" (Kemal, 1981:88).

"... ağadan sonra ben *gelirim* ... *bile*siniz ... *gözbebe*ğiyim ... benden *sorulur* " (Kemal, 1981: 88).

"Kim gönderdi sizleri? *adımı* mı *verdiler* size? (Kemal, 1981:88).

"kimin için *geldiniz*?... Veli adı *anılmadan girilir* mi? (Kemal, 1981: 88).

"... neden *söylemediniz* ya? (Kemal, 1981: 88).

"... benim *adımı köyde duyarsınız*? (Kemal , 1981:88).

"*çulu ser, döşek at*... Veli *demiş gelmişler*" (Kemal, 1981:88).

"Oturun... madem ki Veli *demiş gelmişsiniz*, benim başımın üstünde yeriniz *var*" (Kemal, 1981:88).

"... benim *adımı duyup gelmişler* ... *kahve yap*" (Kemal, 1981:88).

"kahve iyi *olsun, söyle şeker*i çok *olsun*" (Kemal, 1981 : 90).

"Size... çok iyi bir iş *bulmak gerek*" (Kemal, 1981: 90).

"Bak karı ne *diyorlar*? ... bir daha söyle de karı da duysun (Kemal, 1981:88)

"... Ne iş yapmayı *seversiniz*?" (Kemal, 1981: 90).

"... öyle *değil* mi? (Kemal, 1981:92).

"Verir de söz mü?... *yak yak ! kır kır ! ye iç !* kimse nereden *gelip* nerede *gidiyorsun* Veli *diyemez*." (Kemal, 1981:93).

"Haydi *bağışladık*" (Kemal, 1981, 93)

"Bu karı... ağaya layık değil, Gavurun biri. Bana bile, ağaya bile evi süpürttürür (Kemal, 1981: 93).

Arsız, küstah ve ezikliğini reddeden Veli'yi şu sırayla niteleyen *kabardı-kızdı-tepindi-Israr etti - seslendi - gürlledi - döndü- tepesi attı - düşündü - sıktı - kül kesildi* gibi eylemler onun duruma hakim olmaya çalıştığını, kendini olduğundan farklı gösterdiğini ama sonunda gerçek yüzünün ortaya çıkmasına engel olamadığını bir dizi halinde göstermektedir. Yani, gerçek ile görüntü ikilisi arasındaki farkı göstermektedir. Bu duruma koşut olarak, Veli'nin diğerleriyle gerçekleştirdiği konuşmalarda kullandığı emir ve soru tümceleri ezilmişliğine aldatıcı bir biçimde baş kaldırma, kendini, daha zayıf gördüğü kişilere karşı olduğundan daha güçlü ve etkin gösterme çabasını vurgulamaktadır.

Veli'nin Karısı

"Öyle... öyle... Ağa her zaman *gelir* bize... Ağamız çok *eyi* ... Ağamız gibi *var mı?* (Kemal, 1981 : 92).

"Nasıl *derlermiş?* Biz *döndürüyoruz* bu çiftliği tek başımıza". (Kemal, 1981 : 93).

"Sahi... hiç *akıl etmedik* " (Kemal, 1981: 93).

Göğsünü kapamaya çalışmak, geri çekilmek, çulu sermek, ocağı ateşlemek, cezveye su doldurup ocağa sunmak, gözleri büyümek ve kahveyi getirmek gibi ezilmiş köy kadınına has eylemleri gerçekleştiren bu karakterin hikaye boyunca söylediği üç tümce ve bu tümcelerdeki eylemler onun edilgen, yalanları onaylamak zorunda kalan kişiliğiyle uyum sağlamaktadır.

Ağanın Karısı

"Veli, Veli! Gözü kör *olası* Veli" Öküzlerin altını da, bizim evi de *süpürmemişsin* daha! Haydi *çabuk*" (Kemal, 1981:93).

Hikayenin sonunda sadece bir ses olarak ortaya çıkan ve Veli'nin oyununu bozan bu kadın karakter belki de aynı zamanda

erkek-kadın karşıtlığını tersine çevirmektedir. Aslında, hikayede ilk ve son kez ortaya çıkan ağanın karısının söylediği sözler, birbirlerinden çok farklı olan iki metnin çakıştığı nokta olmaktadır. Gerçek bir ikili karşıtlık oluşturan bu iki metni şöyle açıklamak mümkündür :

- 1- Görüntüyü yansıtan yüzeysel metin
- 2- Gerçeği yansıtan derin yapıdaki metin.

İşte burada yazarın yüzeysel metinde çeşitli dil kullanımlarıyla anlattığı davranış biçimi ve olayların tam tersi, yani, gerçek olaylar ve gerçek davranış biçimleri yer almaktadır.

Böylece ortaya bazı ikili karşıtlıkları çıkmaktadır:

Erkek - kadın

gerçek - görüntü

derinyapı - yüzeysel yapı

SONUÇ

Görüldüğü üzere, kısa bir sürede ve aynı mekanda (çiftlik evinin avlusu) geçen hikayedeki önermeler arasında mantık ilişkileri, yani, sebep-sonuç ilişkisine bağlı olan ikili karşıtlıklar ağırlık kazanmaktadır. İlişkiler dizilerin yapısını belirlediğine göre, denilebilir ki, niteleme dizilerinin sayısı eylemlerinkine oranla daha azdır, çünkü ikili karşıtlıklar ön plana geçmektedir. Kısacası, Veli tarafından saptırılan gerçeğin ortaya çıkarılmasına yardımcı olan ve onun kişiliğini tanımlayan eylemler önem kazanmaktadır.

Todorov'un sözünü ettiği anlatının üç görüşünü (anlamsal, sözdizimsel ve sözel görünüşler) aslında dilbilimcinin, söylem araştırmasının ve yazın eleştirmeninin dil ürünlerine ilişkin yaklaşımlarına koşuttur.

Bu arada, Lodge'un kurmaca eleştirisinde sözünü ettiği iki yöntem gerçekleştirilmiş olmaktadır. Öncelikle anlatı dilbilim ve anlatı dilbilgisi açısından metni oluşturan kurallar dizgesi Todorov'un yöntemiyle keşfedilmiş, daha sonra ise, anlatı metnindeki yüzeysel yapılardan (sözdizimsel görünüş) yola çıkılarak dil birimlerinin çeşitli yapısal bileşimleri, dolayısıyla derin yapıdaki anlam belirlenmiştir. İlk bakışta artık gibi görünen detayların (ör: ağanın karısının emri üzerine kullandığı *süpürge* yi eline alması) aslında gerçek işlevsel ve anahtar sözcükler oldukları ve bunların hikayedeki mantık ilişkilerini yani, ikili karşıtlıkları, derin yapıdaki anlamları vurguladıkları anlaşılmıştır. Kısacası, hikayenin anlatılmasında özellikle kullanılmış olan sözcük ve sözcük öbeklerinin (sözel görünüş) okuru derin yapıdaki gerçeğe ulaştırdığı görülmektedir. Diğer bir deyişle konu çerçevesinde sözdizimsel görünüşten sözel görünüşe gidilmekte, sözel görünüşten de derin yapıya inilmektedir.

KAYNAKÇA

Barthes, Roland

(1972) "Criticism as Language-1963" *Modern Literary Criticism 1900-1970*, Edt. by Lawrence J. Lipking A. Walton Litz, NewYork, Athenium.

Başkan, Özcan

(1988) *Bildirişim (İnsan Dili ve Ötesi)* Altın Kitaplar Yayınevi. İstanbul

Culler, Jonathan

(1982) *On Deconstruction (Theory and Practice)* Methuen Co., Ltd., NewYork.

Haynes, John

(1989) *Indroucing Stylistics*, Unwin Hayman Ltd., London.

Hawkes, Terence

(1977) *New Accents, Structuralism and semiotics*, Methuen Co. Ltd., London.

Katz, Jerrold J.

(1972) *Semantic Theory*, Harper International Ed. Harper Row publishers, London.

Kemal, Yaşar

(1981) *Sarı Sıcak* (Bütün Hikayeler) Karacan Yayınları/93, İstanbul. (ss. 87-93).

Kocaman Ahmet

(1990) "Dilbilim Terimleri Sözlüğü" *Dilbilim Araştırmaları*, Hitit Yayınevi, Ankara.

Lodge, David

(1981) *Working With Structuralism* (Essays and Reviews on Nineteenth-and-Twentieth-Century Literature), Routledge and Kegan Paul, printed in GB.

Özünlü, Ünsal

(1992) "Dil, Gülmece, Deyiş" *20. Yıl Yazıları*, Karaca Dil kursu, Ankara.

Yılmaz, Nevzat

(1992) "Ölümünün 100. Yılında Arthur Rimbaud" *Açık Oturum* (21.12.1991 Sanat Kurumu, Ankara) *Frankofoni* Şafak Matbaacılık, Ankara.